

După încheierea care repetă, în rezumat, ideile arătate în prezenta dare de seamă, volumul prezintă câteva planșe cu desene: modele de locuințe, schițe după reprezentări zoomorfe, podoabe, reliefuri, sarcofagii și inscripții, atât din unele centre grecești ca Smirna, Didyma, Milet, Efes, cât și din Urartu, imperiul hittit, Asiria și Frigia. Bibliografia pe capitole este cât se poate de instructivă. De asemenea materialul ilustrativ, bogat și impecabil prezentat, indexul pe nume și materii și o hartă a Anatoliei cu toate centrele care au adus un aport la arta acestei regiuni, fac ca acest volum să constituie un îndreptar prețios pentru aceia care sînt preocupați de problemele legăturilor culturale dintre Asia și Europa, în perioada 1200 -- 300 î.e.n.

S. Dimitriu și Petre Alexandrescu

MAX KASER, *Das römische Privatrecht, II, Die nachklassischen Entwicklungen* (Rechtsgeschichte des Altertums im Rahmen des Handbuchs der Altertumswissenschaft, întemeiat de Iwan von Müller și Walter Otto, editat de Hermann Bengtson. Dritter Teil, dritter Band, zweiter Abschnitt, München, 1959, C.G. Beckische Verlagsbuchhandlung, XXIV + 478 p.).

Primul volum al acestei vaste sinteze a dreptului roman privat a apărut în 1955, cuprinzînd vechiul drept roman și dreptul preclasic și clasic (XXVI + 652 pp.).

Volumul al II-lea, consacrat perioadei postclasice și iustiniene (393 — 565) a dat naștere, prin obiectul său, la confruntări de concepție și de poziție, chiar mai vii decît cel precedent, bucurîndu-se de o egală prețuire¹.

În cele peste 1100 pag., autorul a condensat materia unui tratat care se adresează în primul rînd specialiștilor, deși poate fi folosit și de studenți pentru adîncirea formației lor istorico-juridice.

Expunerea materiei este făcută în cadrul celor 3 mari perioade mai sus indicate, metodă eminamente istorică.

În cadrul fiecărei perioade, prof. M. Kaser introduce, bineînțeles, perspectiva instituțională, fără de care nu există un drept istoricește cristalizat.

Este pentru prima oară cînd se realizează o amplă sinteză independentă a dezvoltării dreptului în sec. IV — VI, proiectată pe un fundal clasic. Însuși autorul atrage atenția că, dacă pentru dreptul lui Iustinian există un material pregătitor și sinteze prețioase, pentru sec. IV — V, noua sinteză s-a sprijinit îndeosebi pe importanțele lucrări recente despre dreptul vulgar apusean ale prof. Ernst Levy, căruia îi este dedicat volumul.

Expunerea este clară, precisă, elegantă. Lucrarea îmbrățișează întreaga problematică a disciplinei. Pozițiile proprii se sprijină totdeauna pe aprecierea critică a întregii literaturi existente. Volumul considerabil al documentării condensată în note (1/3 — 1/2 din fiecare pagină) și lărga folosire a surselor măresc valoarea lucrării, al cărei indice de izvoare, pentru ambele

¹ V. pentru vol. I, recenzia lui R. Taubenschlag, *Journal of juristic Papyrology*, Varșovia, 1956, p. 333 și pentru vol. II, recenzia lui H. Kupiszewski, *ibid.*, 1962, p. 219 — 220: „un adevărat eveniment pentru știința dreptului roman... experimentalul profesor și marele savant, care prin numeroasele sale monografii a aruncat o lumină nouă în diferite probleme, ne dă o sinteză ce corespunde în totul exigențelor științei moderne“.

volume, cuprinde 63 de pag. (415 — 478) pe trei coloane : surse preiustinieni (p. 415 — 430), *Corpus Iuris Civilis* (p. 430 — 470), inscripții, papirusuri etc. (p. 470 — 473) și surse nejuridice (literare, gramatică, teologice), p. 473 — 478. Un bun indice alfabetic ușurează consultarea lucrării. Prin perioada tratată, autorul se găsește confruntat cu nevroza problemă a interpolațiilor. Fără a subestima valoarea metodei, prof. M. Kaser adoptă o poziție moderată, la a cărei generalizare a contribuit mult și care este neîndoios cea mai justă. În deceniile 3 — 4, se conturaseră în romanistica apuseană două școli sau concepții generale, cea conservatoare a lui S. Riccobono (dezvoltare unitară, continuă, din propriul fond roman, a dreptului clasic până la Iustinian și inclusiv în *Corpus Iuris Civilis*) și cea radicală, legată de numele lui E. Albertario (cezură inovatoare între dreptul clasic și cel postclasic, cristalizat în legislația lui Iustinian). Prof. M. Kaser respinge implicit continuitatea riccoboniană, ca factor unic de dezvoltare, dar concepe, într-un mod diferit de Albertario, transformările postclasice (*Nachklassische Entwicklungen*). „Cercetarea științifică cea mai recentă—se spune în prefață (p. VIII)—a recunoscut în *vulgarism* și *clasicism* factorii care au condus în mod deosebit dreptul privat roman tirziu pe o cale specifică. Alți factori au activat în mod unitar pe lângă aceștia asupra dezvoltării dreptului în această perioadă. Printre ei se numără evoluția rezultată din premisele puse de perioada clasică și înainte de toate noile forțe: creștinismul, înnoirea pe planul dreptului constituțional, completa cristalizare a procedurii civile, în parte și prefacerile economice și sociale; în sfârșit, influența elenistică, aceasta însă menținându-se și în Răsărit în limite mai modeste decât s-a admis adesea până în prezent”.

Recenzia de față nu permite să intrăm în amănuntele aplicării în Manual a acestei concepții generale și îndeosebi în discutarea noțiunilor de vulgarism (drept popular, dar și caracter vulgar al formelor juridice) și clasicism (drept savant, elaborare legată de formele perioadei clasice), care vor întâmpina desigur, cum rezultă chiar din recenziile de până acum, unele obiecții. Toți factorii enumerați de autor corespund unei realități istorice, unor adevărate transformări sociale, și în analiza lor, Manualul aduce contribuții erudite și prețioase. Sint însă factori de natură diferită. Unii din ei — deși acționează neîndoios asupra dreptului privat — nu sint decât efectul altor factori fundamentali. Locul rezervat prefacerilor social-economice nu poate fi socotit corespunzător realității istorice. Mai ales în această perioadă de dezagregare a întregului sistem sclavagist și de cristalizare a premiselor unor noi structuri social-economice. Acestea îmbină acum preluarea creatoare a achizițiilor istorice² (în materie de drept) ale lumii sclavagiste, cu efortul de constituire a unei lumi noi feudale (căreia începe să-i aparțină într-un anumit fel, dacă nu pe deplin, *Corpus Iuris Civilis*), esențial fiind faptul că sarcina aceasta revine vastei lumi gentilio-tribale cu organizație de obște agrară, atât în rîndurile popoarelor migratoare, cit și în provinciile (și pe ruinele) imperiului unde obștiile și alte comunități locale fuseseră chemate social-economic la un nivel de dezvoltare.

Aceasta ni se pare nouă a fi baza istorică reală a vastului și adîncului proces care se traduce, între altele, și prin opoziția *Klassizismus* — *Vulgarismus*, prin dualitatea drept imperial clasicizant, savant și „drept” popular (în același timp *Vulgar-* și *Vulgärrecht*), fără a omite dualitatea drept imperial — drept local (care se interferează cu cele precedente). Procesul este deja evident în sec. V — VI, dar el caracterizează întreaga lume medievală (cutumă — drept receptat, căruia în general i se alătură dreptul *regal*, statal), ultimele unde de acțiune ale lui nefiind lichidate decât prin consolidarea dreptului din sec. XIX, în perioada dintre codul civil francez și B.G.B.

² V. acad. Em. Condurachi, *Unele probleme ale sfîrșitului orînduirii sclavagiste în istoriografia contemporană*, SCIV., 1961, 1, p. 34 — 49.

Chiar în afara interpretării pe care o schițăm aici³, problema dreptului vulgar a dat naștere la dezbateri aprinse⁴ și a ridicat cele mai diverse obiecții, pe care le vom reîntîlni mai jos în legătură cu studiul critic al prof. Jean Gaudemet. Amintim de asemenea că, evocată la congresul de bizantinologie de la München (1958), problema a format una din temele principale ale celui următor de la Ochrida (1961). Pe de altă parte, istoricii drepturilor din sud-estul european regăsesc în cadrul fiecărui drept național aceeași problemă, pînă în sec. al XIX-lea, în termeni pe care Apusul îi depășise la acea dată. Prin aceasta, sinteza prof. Max Kaser vine să solicite atenția istoricilor dreptului și în afara limitelor stricte ale dreptului roman, — pe lângă faptul că manualul va deveni o lucrare de bază pentru cercetările oricărui istoric al dreptului bizantin.

Valentin Al. Georgescu

PAUL OURLIAC și JEAN DE MALAFOSSE, *Droit romain et ancien droit*, II, *Les biens*, Les Presses Universitaires de France, Paris, 1961 (433 pag., în colecția „Thémis”, Manuale juridice, economice și politice).

Manualul cunoșcărilor profesori¹ de la Facultatea de drept din Toulouse este adaptat noului program de învățămînt din 1960, care a căutat să corecteze unele excese sociologic-istoriciste ale reformei din 1954 și să repună accentul pe caracterul tehnico-juridic al disciplinelor, ușurînd sarcinile de învățămînt ale studenților. În noul program, dreptul privat roman, contopit cu istoria dreptului privat francez, se predă în anii III (obligațiile și bunurile) și IV (succesiunile, dreptul familiei), cînd studenții cunosc sau studiază în același timp materia corespunzătoare din dreptul civil actual.

Din vol. II al manualului de care ne ocupăm, consacrat importantei materii a proprietății în sens larg, ne va reține îndeosebi partea privitoare la dreptul roman sclavagist.

În „avant-propos”, autorii, referindu-se implicit la direcția sociologizantă a reformei din 1954 (taxată de *empirism*, de către juriștii tehniciști), atrag atenția că și-au propus să țină seama de „evoluția ideilor și de fapte”, dar „fără a sacrifica tehnica indispensabilă oricărei înțelegeri adevărate a dreptului”. Cum, după 1954, dezbaterea raporturilor dintre drept și istorie făcuse necesară chiar publicarea unui număr din *Archives de philosophie du droit* (1959), consacrat acestei probleme, autorii manualului neagă separarea „sfîșietoare” dintre istorie și drept și refuză să vadă în istoria dreptului „un studiu de lux”. Cu referire implicită la concepțiile istoricilor occidentali, care merg pe linia impresionismului sceptic al lui Toynbee, autorii declară

³ Comp. și B. Paradisi, „Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis”, 1959, p. 75—98, care în legătură cu „o temă celebră”, dreptul vulgar în lumina operei lui E. Levy, conchide: „... formarea dreptului sec. VI, esențial obișnuelnică, se explică prin evoluția socială și politică a lumii romane în cadrul imperiului de Răsărit”.

⁴ Vezi îndeosebi ancheta inițiată de revista *Labeo* și publicată în t. VI—VII (1960—1961) și urm.

¹ Istoricilor vechiului drept românesc le semnalăm lucrările lui Paul Ourliac despre retractul familiaL în sud-vestul Franței și despre criza drepturilor locale, și cercetările lui J. de Malafosse despre Nomos Georgikos și dreptul agrar bizantin.